

KOVÁCS IMRE ATTILA

„Költőnek nincs kora”

SÍK SÁNDOR ESZMEKÖREI

Radnóti Szegedi Öröksége
Alapítvány
Szeged, 2014

”

A Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány konferenciát rendezett Sík Sándor halálának ötvenedik évfordulója tiszteletére, majd az itt elhangzott előadások egy részét – „külsősök” dolgozataival gazdagítva – kötetben publikálta. Ez utóbbi, a *Sík Sándor eszmekörei* c. gyűjtemény képezi jelen írásom tárgyát.

Ahogy a (sok szempontból jámbor) olvasó a cím iránymutatása/ígérete szerint indul felfedezőújtjára, úgy számomra sem tűnik mellőzhetőnek a paratextus feloldása. Nyilván az eszme többese az érdekes, hiszen Síkra nem volt jellemző, hogy a keresztény szellemiség és erkölcsiség körén (és nem körein) túlra kalandozott volna. Gondolni mindenfélét gondolt, amiként *Esztétikájának* hivatkozásai mutatják, vagy bátran próbát tett drámával, epikával, lírával, ám az ő esetében az *eszmekör* végig kimozdíthatatlanul centrálisnak bizonyult.

Az ellentmondás persze látszólagos. A címben szereplő *eszmekörök* (mint az ugyanegy lényeg móduszai) közös középponttal rendelkeznek. Tehát viszonyuk koncentrikus és szerves. Ugyanakkor – egy más jelentéssíkon – a kötet szerzőinek felfogásbéli/módszertani sokféleségét bocsátja előre, amely maradéktalanul teljesül. A túlnyomó részt történeti anyag és az „egymásba ágyazódó körök” (Wolfgang Iser) Johann Gustav Droysenhez vezetnének, de ezt a kitérőt most mellőzöm. Viszont az általa oly fontosnak tartott subtilitas applicandi jegyében ejtek pár szót a kötet szerkezetéről.

Értem és méltányolom Miklós Péter szerkesztői koncepcióját (szerzői és széles értelemben vett tematikai „erősorrend”), de a *Sík Sándor eszmekörei*ben olvasható írások explikálását – mi más a recenzens dolga? – egy applikatív mozzanattal toldanám meg. Eszerint a kiadványban olvasható szövegek egy (virtuális) folyóirat tematikus számának rovatokba rendezhető egységeiként szerveződnek jelentéshálónak. Fellelhetők köztük sűrűn lábjegyzetelt, klasszikus mester munkák, kisebb „maradványokat” mentő közlemények, disputáló vitairatok és tisztelgő vagy a témát épphogy csak érin-

tő, esszéisztikus fogalmazványok.

A *Tanulmányok* „rovatban” Csapody Miklóse kívánkozik az élre. Időrendben előadja Bálint Sándor és Sík Sándor, „a magyar tudomány és katolikus világ e két nagyhatású alakjának” kapcsolattörténetét, amely hivatalos eljárások során, tiszteletpéldányok cseréjének alkalmával és társasági összejövetelek keretei között formálódott, egészen Sík Szegedről való távozásáig. Csapody írása (noha nem ezt tekinti feladatának) kitűnően rávilágít Bálint népi katolicizmusának és Sík középosztályi pietizmusának különbségére, amely barátságukat mindvégig a szívélyes érdeklődés és kollegiális rokonszenv szintjén tartotta. Bálint 1944 őszén, Szeged kiűrtésekor marad, és hőies daccal jegyzi fel: „Körüljáróm, és magammal szeretném oltalmazni a Várost és az országot...”; Sík a pályaudvarra siet, és onnan üzeni a rektornak, hogy van még szabad hely a vonaton. Mindkettő hiteles: a pontosan nem értelmezhető önfeláldozási gesztus, és a másokat is menteni akaró életöszton.

Egy apróság: Csapody a 85. lábjegyzetben tényként közli, hogy Rónay György azonos a „Deák” ügynöki fedőnéven nyilvántartott személlyel. A forrásként megadott Szőnyi kötet szerint „1972-ben, [Rónay – K. I. A.] súlyos betegsége idején »Maróti Lajos« referált az utódjaként szóba jöhető személyekről. Jelentését a »Deák« fn. B-dossziéba is lefűzték – ez valószínűsíti, hogy e fedőnéven Rónay Györgyöt tartották nyilván, de az sem zárható ki, hogy nyolc évvel az 1964-es zsinat után valamelyik potenciális utódját nevezték így; pillanatnyilag ez kideríthetetlen...” Tükör által homályosan...

Szintén filológus eredményeket mutató dolgozat Fizel Natasáé (*Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen*). Nagy körületekintéssel bogozza ki annak a (kultur)politikai szövevénynek a szálait, amely Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez, a katolikus klérushoz és az egyetem professzori karához kötődtek. Klebelsberg a szerzetesrendi nővérek magasabb szintű képzését a Kolozsvárról áttelepített egyetem bölcsészkarán tervezte, amely így megmenekül a „teljes eltörléstől” (a Takarékosági Bizottságban elhangzott, hogy „a bölcsészeti karoknak több tanárjuk van, mint hallgatójuk”). A katolikus klérus az egyetem felekezeti összetételén javított volna, ennek érdekében támogatta (kezdeményezte?) katolikus intézetvezetők kinevezését. A professzori kar viszont – amíg csak tehette – ellenállt minden szervezet-átalakítási szándéknak. Ebben a hatalmi játszmában Sík Sándornak nem volt meghatározó szerepe. Az egyházi vezetők először a pedagógia tanszékre szánták (buzgón és elborzadva kezdte tanulmányozni a neveléstudományi szakirodalmat), de Klebelsberg egy teadélutánon már azt közölte vele, hogy mégis inkább az irodalom tanszéket kapja meg. Így lett Sík (egy másik pályázót, Földessy Gyulát megelőzve) negyvenévesen professor.

A Fizel által végigkövetett folyamat ironikus jelentést ad a tanulmány címének. Bemutatja, hogy – noha a személyi döntések látszanak a meghatározónak – a kormányzati elképzelések és az érdekcsoportok egyezsége alakítja a folyamatokat. Sík alkalmas (!) személy volt ennek a kompromisszumnak a megtestesítésére.

A *Kisebb közlemények* indulhatna a Dugonics Társaság 1939-es ünnepi üléséről történelmi „tudósítást” adó Miklós Péter írásával. Az ötvenéves Sík Sándort köszöntötték – őt és kedves témáit méltató – előadásokkal, és elhangzott Ortutay Gyula felolvasásában Radnóti Miklós alkalmi verse. Miklós Péter (ha nem is tartja botrányosnak), de utólag mindenképpen magyarázatra szorulónak, hogy miért nem az ünnepi ülésen jelenlévő Radnóti szavalta el a *Köszöntőt*. Radnótit az erősödő zsidóellenesség tartotta vissza a fellépéstől – utal Miklós az

igazi botrányra. Továbbá felveti, hogy a kormánykörökkel jó kapcsolatban álló Ortutay nagyobb súlyt adhatott a verses laudációnak. Meglátásom szerint egyszerű dramaturgiai megfontolások is (!) közrejátszhattak a szereposztásban: Radnóti nem volt tagja a Dugonics Társaságnak, de tagja volt Sík szűkebb tanítványi körének. Ortutay Gyula így – mint rendes tag és tanítvány – mindnyájuk nevében fogadhatta az elismerést, és vállalta, „befogadta” a vendéget.

Miklós Péter kitér Radnóti *Köszöntőjének* Sík *Encián* című verséből átemelt soraira. A meseter – tanítvány híd tehát szövegszerűen is létrejön. Ezt annyival egészítem ki – nem számon kérve a mikroelemzést –, hogy „az ember által létrehozott, megnyomorított, csigaházba kényszerített világ” metaforája továbbvezet a Hamletig („Egy csigahéjban ellaknám, s végtelen birodalom királyának vélném magamat”), s közvetve Babitsnak *A lírikus monológjái*g. Sík Arany fordítására támaszkodik, de – Szávai János szerint – Babits pontosabban reflektál Shakespeare eredetijére. Ekként Sík és Radnóti lírai dialógusára Babits szellemárnya is rávetül.

A rövid, filológiai típusú jegyzetek megkezdett sorát Péter László: *Sík Sándor noteszai* című forrásközlése folytathatná. 1944 októberében a németek által utcára dobált iratok közül halásztta ki a gyermek Németh Lajos „Sík Sándornak ceruzával és tintával, olykor gyorsírással, máskor megfajthatetlen rövidítésekkel írott” öt fekete naptárát. Ezek tartalmát ismerteti Péter László, kiegészítve a neveket, pontosítva a feljegyzésekben megadott helyeket és alkalmakat. Nem a ma divatos irodalmi „indiszkréción” az eredmény, még Sík egy verssorának szövegváltozatára is ráakad. A *Kisebbségi közleményeket* Bánk József váci érsek-püspök két, Bihari Józsefnek írt levele zárhatná. A dokumentumok nem tartalmaznak szenzációt, az viszont egyáltalán nem mellékes, hogy a leveleket bevezető kommentárban Bihari megjegyzi: „Bánk érsek-püspök úr szerint a két világháború közötti időszak egyháztörténetében két meghatározó egyéniség volt: Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök és Sík Sándor piarista szerzetes. Mindezt, saját bevallása szerint, az egyházi hierarchiában – »belülről« – érezte és tapasztalta, előbb mint felszentelt pap, később pedig főpásztorként.” Nyilván két eltérő egyéniségről van szó, de ehhez a klérus – Bánk József emlékezete szerint – nem „személyválogató” módon viszonyult.

Máté Zsuzsanna írásának problematikája részben (a 2013-as konferencián előadó, de a *Sík Sándor eszmeköreiből* hiányzó) Jelenits Istvánhoz, részben Bodnár Györgyhöz kapcsolható. Jelenits szerint Sík Sándort a papi mivolta korának elmeszesedő, apályos teológiai gondolkodásához láncolja, s miután „a teológiában nem alkotó tudós”, ezért költészete megsínyli a korszerű alapok hiányát. Bodnár Sík modernségfelfogásának legfőbb sajátosságát, mint a minden idők egyetemes emberi nyitottsága és az aktuális korproblémák képviselője közti ellentmondást rögzíti. Máté Jelenistől Sík költészetének kritikáját, Bodnártól a „vívódó modern ember” vs. az Egészre irányuló szemléletmód paradoxonát veszi át, amely nála átalakul a nem-hívő befogadó és a katolikus költészet találkozásának esztétikailag értelmezendő (tehát hermeneutikai ismérvekkel rendelkező) eseményévé.

Máté a katolikus költészetről szólván – akárcsak Jelenits – Pilinszky János líráját tekinti mércének. Sík összes hibája a nem-pilinszkységből adódik: bőbeszédű, patetikus, túl embematikus (értsd: már-már epigon). Három lírai korszakából az öregkorit méltatja; de hisz’ erről Pilinszkynek is volt néhány elismerő szava. Látjuk, hogy egyszerű és őszinte költészet ez, amely viszont a hozzá vezető út megrajzolása nélkül (épp emiatt vívmány!), csak prózai közhelyekre fordítható le.

Máté Zsuzsanna (*Sík Sándor, a költő, a művész*) azért kerül a *Disputa* „rovatba”, mert Bogoly József Ágoston a vele való vitából meríti témáját. Bogoly a dolgozatában (*Az esztétika és a teológia kapcsolata Sík Sándor világgképében*) – Kakuszi Péter Béla recenziójára hivatkozva – cáfolja Máté véleményét, miszerint az *Esztétika* neotomista lezárása kárára vált volna Sík elméleti főművének. Sőt, ellenkezőleg: „határozott világgkép, ember- és létfelfogás nélkül lehetetlen e tárgykor kérdéseire felelni” – idézi az utolsó oldalakon Németh G. Bélát.

Bogoly József Ágoston még az írása elején megfogadja, hogy „külsődleges szempontok szerinti bírálat helyett az immanens kritikai szemléletet” fogja érvényesíteni. Miután Sík esztétikája feltételezi az Abszolútumot, ezért a teológia logikusan bennfoglalódik a tárgyszerű vizsgálódásban. Ha viszont (a latin egyházatyák teológiájának Istenével is azonosított) Abszolútum létezéséről legitim vitát kezdeményezhetünk, úgy az *Esztétika* alávethető volna az ebből levezetett normáknak. (Mellesleg ettől a „külsődlegestől” és „immanenstől” Berzsenyi *Poétai harmonistikájának* keletkezéstörténete és [kanonikus vs. történeti] recepciója felé tehetnének egy lépést. Berzsenyit Kölcsey éles elméjű, de igazságtalan bírálatára indította esztétikájának megírására, Sík Illyés Gyula: *Katolikus költészetére* felel – mindketten gigászi készülettel, és elméleti zsákutcának tűnő folytathatatlansággal végezték a dolguk.)

Két röpké észrevétel Bogoly szövegéhez: 1. a 149. oldalon szereplő Gadamer idézet, annak is a pietizmusnak a „három különálló szubtilitás hagyományos megkülönböztetéséről” szóló része megérdemelt volna egy lábjegyzetet, hiszen Kisbali László és Kulcsár Szabó Zoltán elhíresült vitája az állítólagos Rambach citátumról Bogoly témájához tartozó tanulságokkal szolgál. 2. Az írás okfejtése időnként szakadozó, máskor túlzásfolt, torlódó. Az utóbbira egy példa: „A piarista rend két alapvető vonása az egyszerűség és a rugalmasság. A természettudományokat eredményesen oktatták. A piarista lelkeséget meghatározza Szűz Mária elmélyült tisztelete.”

A „vitázó” írások közé sorolom Kovács Petrát (*„Százgyökerű” szívek. Sík Sándor és Radnóti Miklós kapcsolatának vizsgálata*). Munkája részben a narratívakutatásban úttörő Diltzheyhez kapcsolódik, aki (Tófalvy Tamás szavaival) elsőként „megfogalmazta, hogy az élettörténet, »az élet összefüggése« alapvető meghatározója az ismeretek szerveződésének. Ez a felfogás már magában hordozza a narrativitásnak azt az értelmezését, amely nagyobb jelentőséget tulajdonít az »elbeszélő módnak«, s nem csupán részleges kulturális jelenségnek, hanem identitásképző, »mindenütt jelen lévő« funkciónak tekinti.” Kovács az élettörténeti narrativitás-interpretációt irodalmi szövegekre építi, tehát érdeklődése az esztétikai/retorikai jelentésképzés (az identitás szempontjából relevánsnak gondolt) eljárásaira is kiterjed. Ami disputáló hangsúlyt ad dolgozatának, az Sík papi és költői hivatásának az összeegyeztethetlenségén meditáló – a kötetben is általánosnak mondható – vélekedések hallgatólagos elvetése. Meglátása szerint Sík esetében a „papi és irodalmi hivatás valójában jól kiegészítette egymást [...] a »kettős végtelen« tette személyiségét annyira vonzóvá, lenyűgözővé”. Kovács Petra végül is megoldott egy régi dilemmát, ugyanis a Sík verseiből hiányolt, a századfordulós ember ontológiai tépertségét irodalmizáló, késő modern horizont és az Abszolútumra hangolt egyetemesség-igény az élő, cselekvő Sík Sándor személyében (!) olvad össze. Sokan kutatják Sík emberi/tanári hatásának titkát, nos, ez a „kedves ellentmondás” talán megfelel a kérdésre.

Virtuális folyóiratom tematikus számát (amelybe most – a *Sík Sándor eszmeiköreiből* tekintettel – a magam megértését „töltöm”) négy szerző hat írásával zárom/keretezném. Össze-

tartozásuk indoka alig meghatározható, vagyis éppen ez, a témához való önfeledtebb kapcsolódás. Szabadon kalandoznak az emlékekben, válogatnak a jól ismert tényekből, sajátosan festik egy elmúlt kor miliójét vagy maguk is kortörténeti relikviáik.

Rónay László a sors és a hivatás paradoxonját állítja Sík Sándorról írt rövid pályaképeinek tengelyébe (*Sík Sándor emlékezete*). Rónay nem a sokat emlegetett „kettős végtelent” választja belső mottóul, mivel érdeklődése inkább a krónikásé (biográfusé). Igyekszik összegyűjteni Sík életéből azokat a momentumokat, amelyek személyiségének „csendes, szerény, visszahúzódó”, a „dekórumoktól idegenkedő”, „magányra, szemlélődésre teremt” mivoltát igazolják. Ugyanakkor utal szerteágazó tevékenységére is (országos cserkészvezető, főszerkesztő, tanácsvezető, rendtartományi főnök, a Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöke, több társaságban elnök vagy alelnök stb.). A tények alapján úgy tűnik, hogy Sík Sándor szeretett szerepelni, de nem volt vezető típus.

A két világháború között Prohászka Ottokár, a szovjetizálás időszakában pedig Mindszenty József volt a legnagyobb hatású egyházi személy. Rónay, aki a teljes pályáiv megrajzolására törekszik, (Sík erényeivel rokonszenvezve) végzi el a Prohászkaival való összehasonlítást, de az ötvenes évek tárgyalásakor már nem talál lehetőséget hasonló párhuzamra. Ráadásul kínos, hogy az egyházi iskolák államosítását az egykori piarista diák, Sík Sándor szegedi „magánszemnáriumának” dísze, Ortutay Gyula vezényli le.

Prohászka Ottokár mindig a felszínen marad Sík habitusának kontrasztjaként, de van egy rejtőzködő rokonlélek, akire több nyom is utal a *Sík Sándor emlékezete*ben. Figyelemreméltó, hogy Rónay mennyi mindent felhasznál a Németh László irodalomból. Nemcsak az alkat és szerep kettősségére gondolok, hanem a Némethnél is fellelhető epizódokra: verseinek hangos skandalása, gyöngécske drámái, Osvát értetlensége, az Ady-élmény pályára indító lökeshullámai stb. Mintha Rónayban lappangana és kibeszélésre várna egy Németh-Sík esszé.

A margóra kívánczik egy apróság: Rónay szerint az 1963 augusztusában a Budapestre visszatérő, és egyre elesettebb, nagybeteg Sík Sándort apostoli áldásában részesítette XXIII. János pápa. A tény az, hogy a II. Vatikáni Zsinatot meghirdető XXIII. János pápa 1963. június 3-án meghalt. Tehát a pápai áldás csak ezt megelőzően kerülhetett kibocsátásra.

Pomogáts Béla esszéje (*Sík Sándor Marosfőn*) egybefűzi egy emléktábla avatás történetét a maga anekdotikus élelményeivel, Sík és Radnóti identitáskeresését a marosfői tájversek/zsánereképek – Sík „népies” vonulatának – bemutatásával. Olvasmányosan, kellemes stílusban. De megjeleníti a háborús kor embertelenségét, a szorongatottságot, a méltatlanságokat. Többek között: „...midőn Sík Sándornak a háború végén el kellett hagynia szegedi egyetemi katedróját, és Budapestre menekülve a piarista rendházban keresett magának otthont, korábbi barátja: a rend főnöke ezt szívtelenül megtagadta tőle.” Rónay László a *Sík Sándor emlékezete*ben (igaz, Pomogátsától százoldalnyi távolságra) a következőket írja: „1944-ben Sík Sándor visszaköltözött Szegedről a budapesti rendházba. Az ostromot nyolc másik társával együtt a Teréziánumban vészelte át.” (A piarista levéltár úgy tudja, hogy Sík Sándor „1944 őszén Szegedről a budapesti rendházba jött. A rendházban lakott a pesti ostrom idején is addig, amíg egy időre távozniuk kellett a rendházból. Ezt a távolléti időt nyolc rendtársával a Mária utcában töltötte, a Kalocsai Iskolánövérké főiskolai kollégiumában, a Teréziánumban.”)

Péter László rövid szövegeinek gyűjtőcíme az *Arckép négy tételben* (amelyből egyet, a *Sík Sándor noteszeit* – műfaji jellegzetességei okán – már áttemeltem a *Kisebb közleményekbe*). A

címadás poétikus/szinesztetikus: egy szonatina és egy portré egyesített „hangképét” ígéri. A kis fejezetek összeolvasásából nem is annyira Sík, mint inkább Péter László szakírói arcképe bontakozik ki, ahogyan huszonhat év leforgása alatt más és más nézőpontból értékelte a Sík-oeuvre-t. A *Sík Sándor emlékezete* (Rónaynál ez főcím a kötet elején) 1963-ra datálódik. Ekkor (Sík költészetének gyengeségeit sorra véve, a fölszabadulást köszöntő *Fecskét látok* kivételével) a szocialista utókor figyelmébe ajánlja a „világviszonylatban is jelentős alkotást”, az *Esztétkát. A kettős végtelen* (1970) a Sík önmeghatározásában kulcsfontosságú „pap és költő” dichotómiát a „költő és/vagy tudós” eldöntendő viszonyra cseréli. A szegedi évek jelentősége nő meg azáltal, hogy Péter László a tudós munkásságát tartja értékeesebbnek. Sík emberisége a tudományos teljesítményét is meghaladja – zárja okfejtését, s nyitja meg a horizontot az egyetemesség felé; ezzel ellenpontozva a pap-tanár finom „szekularizációját” egyengető megfogalmazásait.

A noteszokat már említettem, a *Szegedi klasszikusokhoz* írt röpké *Előszó* (1989) kíván egyetlen észrevételt. Az *Előszó*ban Péter László (zárójeliesen) 1942-re datálja Sík Sándor *Esztétkáját*, csakúgy, mint a kötet másik két szerzője, Rónay László (közvetve) és Bogoly József Ágoston (lábjegyzetben). Máté Zsuzsanna Sík Sándor monográfiája viszont 1943-at tekintti a megjelenés évének. Talán az Athenaeumé megelőzte a Szent István Társulat kiadását?

Fazekas Csaba – ahogyan ő fogalmaz – töprengése (*A főpapok, a keresztények és az antiszemiták*) súlyos kérdéseket vet fel. Mondandójának lényegét a következő idézet tartalmazza: „...ha a kereszténység olyan mértékben hatotta volna át a társadalmat, ahogy azt a kor egyházi és politikai elitje egyaránt vélelmezte, és ez a kereszténység a felebaráti szeretet parancsát a zsidók vonatkozásában is érvényesítette volna – aligha került volna sor numerus claususra, zsidótörvényekre, gettósításra, deportálásra és több százezer honfitársunk tragédiájára.” Igen, így van.

Recenzióm terjedelmi lehetőségeit messze meghaladja, hogy minden gondolatát kibontsam a töprengés burkából. Három észrevétel azért ide kívánczozik: 1. Fazekas, a keresztények antiszemita „eszmeköréről” szólván, utal Síknak az ezzel való alkalmi és sajnálatos érintkezésére. Az „ügynek” a *Sík Sándor eszmeköreiben* (!) való felemlítése az életműre tekintő megfontolásokat tett volna lehetővé (szükségessé?). 2. A Fazekas Csaba által említett „megbélyegzés / önfelmentés dimenzió” mellett működik a „némaság / parttalan vezeklés” modell is. 3. A zsidók mentése és bűjtatása nem „ellensúlyozó tény”, mert azt az igaz keresztények nem valamiféle rossz lelkiismerettől vezérelve vállalták. Számomra egyértelmű, hogy Fazekas őszintén bízik a kérdéskör „konszenzussal történő lezárhatóságában”, amely nyugvópont csak akkor képződik meg, ha minden érdekelt fél lemond egy szimpla ellen-diskurzus retorikai örömeiről.

Most jött el a pillanat, hogy a (virtuális) folyóiratba – a megértés anatómiája szerint – újrendezett szövegeket elbocsássam. A *Sík Sándor eszmekörei* a maga rétegezettségével, olvasói felfedezéseket váró labirintusos szerkezetével sokféle „rálátást” tesz lehetővé Sík Sándor emberi és szellemi teljesítményére. Ezáltal válik jelen-valóvá – Droysent idézve – a múlt „halványuló nyoma és távoli ragyogása”.